

האם יש עתיד לליברליזם? | עלייתו של האינדיבידואל הקיצוני

ליברליזם שמבקש לקדם שוויון לוקח את ההגנה על האוטונומיה של הפרט אל הקצה. וכאן הדברים מתחילים להסתבך

תומר פרסיקו

02 באוגוסט 2018

התראות במייל

עניינו של הליברליזם בחירות, אולם לא כל תפיסה של חירות היא ליברלית. הליברליזם מציג תפיסה מסוימת מאוד של חירות, תפיסה מודרנית ופרטית, המדגישה את האוטונומיה של היחיד. בעולם המערבי הקדום משמעותה של חירות היתה פוליטית. אדם היה חופשי כאשר הוא היה חלק מקהילה שקבעה עבור עצמה את דרכה, כלומר קהילה שהיתה ריבונית לקבוע את חוקיה.

עבור הפרט ביוון העתיקה, ביטוי השיא של חירותו היתה השתתפותו במועצה הציבורית של הפוליס, וגם ברומא החלוקה בשלטון נחשבה כתנאי לחופש. קיקרו ביטא היטב תפיסה זו כשקבע כי "תחת שלטון אריסטוקרטי ההמונים לא נוטלים חלק בחירות, שכן אין להם כל גישה לכוח". גם כשבני ישראל "יוצאים מעבדות לחירות" הם יוצאים ממצב של כפיפות לשליט זר למצב של אוטונומיה פוליטית, אשר במסגרתו הם כורתים ברית עם האל ומקבלים על עצמם את חוקיו. חירותו של עם ישראל היא חירותו כקולקטיב. לפרטים מתוכו לא היתה אפשרות לנהוג אחרת מהמקובל (לא לשמור שבת, למשל).

בנג'מין קונסטנט (1767-1830), מהראשונים שהתהדרו בתואר "ליברל", ניסה להסביר בפתח המאה ה-19 את ההבדל בין תפיסת החירות העתיקה לזו החדשה. לדבריו, "מטרת הקדמונים היתה ההשתתפות בכוח הציבורי בין אזרחיה של אותה מולדת: לכך הם קראו חירות. מטרת המודרניים היא ההנאה מהביטחון שבשמחות אישיות, והם מכנים חירות את ההגנות שניתנות על ידי המוסדות לשמחות הללו". קונסטנט ביקש לעמוד על חשיבותה של חירות הפרט בעידננו, שהיא בסיס הליברליזם. חירות זו אינה מתגשמת במגע עם השלטון, אלא דווקא בהגנה מפניו.

זו נקודה מהותית. המסורת הליברלית המודרנית נוצרה על רקע עלייתו של האינדיבידואל ומתוך הצורך להגן על מרחבים חדשים של משמעות ושל זהות: האוטונומיה שלנו, חופש המצפון שלנו, והמימוש העצמי שלנו. ליסודות אלה, שעבורנו נחשבים לעיקר הטוב שבחיים, לא הוענקה חשיבות בעולם הפרה-מודרני, ועם התגבשותם עלתה גם הדרישה להגן עליהם.

פרויקט ליברליזם: האם הליברליזם כרה לעצמו קבר? // אסף שגיב
שעבוד בהסכמה: על המחיר שמתלווה להיבריס הליברלי // עופרה
רודנר ■ **מחירות הפרט לעריצות המיעוט // גדי טאוב** ■ **כיצד גייר הימין**
את השיח האנטי-ליברלי // רות הכט

ג'ון לוק (1632-1704), המכונה "אבי הליברליזם", ניסח את עקרונותיו בחיבור "שתי מסכתות על הממשל המדיני". על פי לוק, בהסכימם על "אמנה חברתית" וביצירת קהילה, מצפים בני האדם מהממשל שהעמידו שידאג לזכויותיהם וישמור עליהן. ממשל בלתי לגיטימי יהיה ממשל שלא מגן על הזכויות הללו, או שפוגע בהן ללא סיבה מוצדקת שמעוגנת בטובת הכלל.

ליברליזם קשור אפוא להגנה על זכויות, שהן הכינוי שאנחנו נותנים ליישומים השונים של אותם מרחבים מודרניים של משמעות וזהות. הזכויות שלנו מבטאות אוטונומיה, חופש מצפון ומימוש עצמי. כפי שהיטיב לנסח רונלד דבורקין (1931-2013), חברה ליברלית היא חברה שאינה כופה פרשנות מסוימת על המושגים הללו. יש בה כמובן חוקים, אולם אלה הסדרים "נוהליים", כלומר כאלה הנוגעים לסידורי החיים, ולא "מהותיים", הנוגעים למטרות החיים.

מובן אפוא מדוע שלטון פשיסטי או בולשביקי אינו ליברלי. בצורות שלטון אלה, אותם מרחבים של משמעות מוכפפים לשלטון, אם על מנת לבטא את "רצון העם", "מהות העם" או ייעודו, ואם על מנת לאלץ את הפרט להיות "חופשי באמת" או "לממש את עצמו באמת", על פי פרדיגמה דוגמטית כלשהי (למשל, כפרולטריון בלתי מנוכר). המרקסיזם מציג אמנם תפיסה מודרנית של חירות, אבל מזו שאינה ליברלית.

ליברליזם קשור גם לכלכלה חופשית. ליברלים אשר ביקשו הגנה על זכויותיהם על ידי השלטון ומפני השלטון ביקשו גם שהשלטון לא יצמצם את זכויות הקניין שלהם ויאפשר להם להפעיל, להזיז ולממש הון כאוות נפשם. ליברטריאניזם

הופך את הממד הזה לעיקר, לעתים עד כדי כך שבשם הזכות להגנה על הקניין מצומצמות זכויות אדם אחרות.

ליברליזם קשור גם לשוויון. שוויון לא היה אידיאל בעיני הליברלים הראשונים, אולם הליברליזם נשא אותו כהנחה מובלעת. עלייתו של האינדיבידואל המודרני מתרחשת בקורלציה הדוקה עם שבירת ההיררכיות המעמדיות של העולם הפרה-מודרני, ושני אלה מוזנים מתפיסה חדשה של האדם, אשר מוצאת בו מהות אוניברסלית. אותה מהות היא זו אשר על האוטונומיה והביטוי שלה חובה עלינו להגן. ואותה מהות, שאינה אלא התרגום המודרני לעקרון "צלם אלוהים", משותפת לכל בני האדם באופן שווה.

ליברליזם שמבקש לקדם שוויון לוקח את ההגנה על האוטונומיה, חופש המצפון והמימוש העצמי של הפרט לשלב חדש. ההגנה על אלה מפני שרירותיות השלטון מתרחבת להגנה עליהם מפני שרירותיות החיים. שהרי אדם שנולד במקרה עני, או במקרה נכה — או במקרה אשה — זכאי ככל אחד אחר לאפשרות למימוש עצמי, לא? ומכיוון שחסמים כלכליים, בריאותיים או חברתיים מגבילים אותו, האין זה תפקידו של השלטון הנאור למזער אותם ככל האפשר?

כאן הדברים נוטים להסתבך. מחד גיסא, חירות לכל דורשת, לכאורה, תנאי חיים מינימליים לכל, שהרי לרובנו אין אפשרות למימוש עצמי אם אנחנו (למשל) דרים ברחוב. מאידך גיסא, קידום השוויון מגביל בצורות שונות את החירות (במסים, באפליה מתקנת, בלימודי ליבה). גם העזרה למימוש עצמי מניחה תפיסה מסוימת של המימוש העצמי, וכפי שדבורקין לימד אותנו, מדינה ליברלית אמורה להימנע מכך.

דוגמה זמינה לעיוות שנובע מכך הן המגבלות על חופש הביטוי בשם ההגנה על מיעוטים. ביסודו, ליברליזם יגרוס שהחירות לבטא את עצמנו היא זכות בסיסית שהשלטון אמור להגן עליה, אולם ליברליזם שאימץ עמדה פרוגרסיבית יגרוס שההגנה על רגשות המיעוט, על מנת לקדם את זכויותיהם, חשובה יותר, ועל כן יאסור על ביטויים פוגעניים (כפי שקורה, לדוגמה, בקמפוסים אמריקאיים). דרך אחרת להבין זאת היא לומר שבעוד הימין הליברלי נוטה לקדם את חירות הקניין מעל לחירויות אחרות, השמאל הליברלי נוטה להרחיב עוד ועוד את ספקטרום הזכויות, באופן שמסגיר ומקדם תפיסה מסוימת של "החיים הראויים", ועל כן, לעתים, פוגע בחירויות שונות.

כפי שלחירות יש היסטוריה, גם לליברליזם יש, והוא בהתפתחות מתמדת. בעולם שבו הגיוון האנושי הולך וגדל, האינדיבידואליזם מקצין, והממדים הפנימיים שלנו — הרגשיים, האמוניים והרצוניים — הולכים ומתרחבים. הליברליזם נוטה להתרחב גם הוא, ולאמץ תפיסות שונות, כגון פוליטיקה של זהויות ועיסוק מתפרט בזהויות מיניות. התרחבות זו, למרבה הצער, באה על חשבון עמידות ועוצמה. מנגד, קשה מאוד להתנגד לה, שכן היא אינה רק מענה לקריאה אתית, אלא מהווה בעצמה צורה חדשה של מימוש עצמי.